

Termínem **slavistika** jsou souborně pojmenovávány ty společenskovední disciplíny, které se zabývají Slovany, jejich jazyky, literaturami, dějinami či kulturou.

Slavistika se konstituovala na přelomu 18. a 19. století. Za její zakladatele bývá obvykle považován Josef Dobrovský. Ten však měl své předchůdce, v českém prostředí např. Václava Fortunáta Durycha či Mikuláše Adaukta Voigta.

Slavistika oscilovala a osciluje mezi dvojím pojetím:

- **užším**, v němž je slavistika disciplínou pouze filologickou (tj. lingvistickou a literárněvědnou);
- **širším**, v němž slavistika zastřešuje společenskovední disciplíny zkoumající slovanské jazyky či kultury v jakémkoli aspektu (jako součást tzv. culture studies).

V našem předmětu je slavistika pojímána jako disciplína srovnávací a historické jazykovědy:

1. Srovnávací jazykověda je založena na konfrontaci jednotlivých (v našem případě slovanských, event. příbuzných indoevropských) jazyků.
2. Historická jazykověda se zabývá staršími vývojovými fázemi jazyků (v našem případě slovanských).

Historickosrovnávací metoda

Způsob rekonstrukce prapůvodu slov a gramatických forem známých jazyků, který slouží k stanovení hypotetického obrazu jejich vývoje od co nejdávnějších dob. Základní metoda historickosrovnávací jazykovědy spočívá ve srovnání příbuzných jevů v jazycích spjatým společným původem. Zkoumáním doložených starších fází lze poznat změny z těchto období a srovnáním s příbuznými jazyky lze rekonstruovat předhistorický stav. Tyto poznatky nám pak slouží k získání obrazu o hláskosloví, morfologii, slovtvorbě, historické sémantice či etymologii.

Př.: ruské *zopod*, běloruské *zopad*, ukrajinské *zopod* ‚zahrada‘, české *hrad*, slovenské *hrad*, polské *gród*, staroslověnské *gradъ*, bulharské *zpad* ukazují, že žádné z uvedených slov nemůže být východiskem pro ostatní jazyky. Teprve srovnání s litevským *gardas* ‚ohrada‘ či

gótským *gards* ‚dům‘ ukazuje na praslovanskou podobu **gordь* ‚něco ohrazeného, ohrazené obydlí‘.

Historickosrovnávací metoda pracuje zejména s pojmy hláskový zákon a morfologická analogie, tedy tlak systému.

Předpokladem našeho předmětu je, že se slovanské jazyky vyvinuly ze společného jazykového základu: **z praslovanštiny**.

Praslovanština není přímo pramenně doložena, nýbrž k jejímu obrazu dospíváme srovnáním jednotlivých slovanských jazyků. Jelikož jsou všechny praslovanské formy hypotetické, jsou opatřeny hvězdičkou: **golva* ‚hlava‘. Při této rekonstrukci se dostává opět ke slovu historicko- srovnávací metoda:

česky	polsky	rusky	staroslověnsky	rekonstruovaná psl. podoba
<i>hlava</i>	<i>glówa</i>	<i>golova</i>	<i>glava</i>	<i>*golva</i>

Pro rekonstrukci praslovanštiny jsou zásadní:

- staroslověnština** coby první psaný slovanský jazyk, který vznikl v druhé polovině 9. stol. na bázi jižního dialektu praslovanštiny,
- starší fáze jednotlivých slovanských jazyků, zejména stará ruština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 12. stol., a stará čeština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 14. stol. Z tohoto hlediska hraje nejzásadnější roli staroslověnština, neboť představuje jižní variantu praslovanštiny.

Rekonstrukcí praslovanštiny, staroslověnštinou a staroslověnskou slovesností se zabývá disciplína, která se nazývá **paleoslovenistika**.

Staroslověnština tedy není jazykovým prazákladem, z něhož by se vyvinuly současné slovanské jazyky, nýbrž je jejich nejstarší sestrou. Je jazykem, který vytvořil Konstantin Filozof, a tudíž jazykem umělým – zpočátku byla určena k liturgickým funkcím, posléze se stala jazykem písemnictví. Držela se především v písemnictví národů, které patří do kulturní

sféry řecké ortodoxie, zejména Bulharů, Rusů, Srbů (v kulturní sféře západního křesťanství byla její existence velmi komplikovaná – fakticky se zachovala jen u Chorvatů). U těchto národů ovlivnila staroslověnština vznik jejich spisovných jazyků. Vedle termínu staroslověnština se používá také termín **církevní slovanština**. Z pojmenovacího hlediska jde o termíny označující stejný jazyk, ale v odlišné době: přibližně do pol. 12. stol. hovoříme o církevní slovanštině, kdežto od stol. 12. o církevní slovanštině, která má své varianty (církevní slovanština bulharského/srbského/ruského... typu). Nadto se pro staroslověnštinu (ovšem mimo prostor české paleoslovenistiky) užívá také termín *stará bulharština*.

MÍSTO PRASLOVANŠTINY V RODINĚ SVĚTOVÝCH JAZYKŮ

Na světě existuje asi 2500–10000 jazyků, medián 6700. Důvodem pro tak velký rozptyl je nejasná hranice mezi dialektem a jazykem (jsou čeština a slovenština, němčina a holandština, bosenština a srbština dva samostatné jazyky, nebo dva dialekty? Odpověď na takové otázky je spíše politické než lingvistické povahy).

Existuje mnoho kritérií, jak jazyky třídit. Známé jsou následující klasifikace:

1. Sociolingvistická – podle počtu mluvčích, kteří mají jazyk buď jako mateřský nebo jako druhý (úřední jazyk, politický jazyk apod.), 3 skupiny:

– světové jazyky (11 jazyků): čínština, angličtina, španělština, hindština, arabština, portugalská, bengálština, ruština, japonština, němčina a francouzština (cca 5,3 mld. mluvčích);

– jazyky 1–100 milionů mluvčích, přes 70 jazyků (čeština, polština, řečtina apod.);

– jazyky s méně než 1 milionem (ostatní, často před zánikem).

První dvě skupiny tvoří 3 % všech jazyků, ale hovoří jimi 90 % obyvatel země.

2. Areálová (geografická) – podle geografického rozšíření, podle náboženství, apod.; třídění na makroareály: Evropa, Přední Asie a severní Afrika, Přední a Zadní Indie a Indonésie, Amerika aj. Evropa se pak dá následně třídit na jazyky Balkánu, jazyky staré Itálie apod.

3. **Typologická** – třídění na základě gramatické struktury jazyků, spjatá se synchronní jazykovědou, v české lingvistice se toto dělení pojí se jménem Vladimíra Skaličky, na kterého navazovali Jaroslav Popela a Petr Sgall. Typologie studuje jazyky z hlediska rysů charakteristických pro jazykové typy a každý jazyk se do některého z nich snaží zařadit. Jazykový typ chápeme ve shodě se Skaličkou jako ideální konstrukt, který v čisté podobě není realizován v žádném jazyce. Jednotlivé jazyky, které jsou vždy smíšené (ovšem vždy s převahou jednoho typu), se ideálně podobě typu jen více či méně přibližují. K práci typologa patří tři základní úkoly: 1. zkoumání jevů různých jazyků; 2. zkoumání vzájemných vztahů mezi těmito jevy; 3. určení rozsahu těchto jevů.

Strukturální typologie rozlišuje celkem pět jazykových typů:

- a. **Aglutinační typ**, bohaté prostředky flexe, k jednomu radixu se připíná spousta přípon (vznik dlouhých slov), v těchto jazycích se vyskytuje málo zájmen, spojek, členů a ostatních formálních slov (nahrazovány sufixy); vyznačují se také nedostatkem slovních druhů, příklad posesivních sufixů z maďarštiny:

ház/am ‚můj dům‘;

ház/ad ‚tvůj dům‘;

ház/a ‚jeho dům‘;

ház/unk ‚náš dům‘;

ház/atok ‚váš dům‘;

ház/unk ‚jejich dům‘;

mají pevný slovosled a nedostatek vedlejších vět, převládá u nich nedostatek homonymie a synonymie, (turečtina, maďarština, gruzínština). Příklad pro češtinu:
orám, vy-orám, do-vy-orám, ne-do-vyorám...

- b. **Flektivní typ** spojující v jedné části (v koncovce) slova několik významů (*dobr-ý* – pád, singulár, maskulinum), převládá zde nejasnější rozšíření slovních druhů, existuje zde silná homonymie a synonymie, slovosled je volnější, vyskytuje se větší množství vedlejších vět, (latina, čeština, ruština).
- c. **Izolační typ**, nemá flexi ani přípony, slova jsou neměnná, větné konstrukce se tvoří slovosledem a pomocnými slovy; vyskytuje se zde velký počet formálních elementů (např. vyjadřování genitivu prostřednictvím předložky *of*), v důsledku čehož si tyto jazyky vyžadují pevný slovosled a velké množství vedlejších vět, (angličtina, francouzština, havajština). Příklad pro češtinu: budu nosit × ponesu.

- d. **Polysyntetický typ**, nemá dostatek místa pro klasifikaci slovních druhů (např. v západoafrickém jazyce mandingo znamená *kānu* ‚láska‘ i ‚milovat‘), odvozovacím sufixům odpovídají kompozita (např. v eweštině, kterou se mluví v Ghaně a Togu, je pro ‚lháře‘ slovo *novudoto*, které doslovně znamená ‚špatný-věc-řící-otec‘), čínština, vietnamština. Příklady pro češtinu: *lidojed, maloměsto, koloběžka*.
- e. **Introflektivní typ**, flexe se odehrává uvnitř slova, někdy považován za podtyp typu flektivního (německé sg. *Vater* × pl. *Väter, wir trinken* × préteritum *wir tranken*), arabština, němčina. Příklady pro češtinu: *střelím* × *střílím*.

4. Genetická (genealogická) klasifikace – třídí jazyky podle jejich původu, resp. zejména podle lexikálních shod, a to do jazykových rodin. Jazykové rodiny se člení do jazykových větví. Příklad tohoto přístupu byl formulován v *Stammbaumtheorie* A. Schleichera: podle něj je jazyk je organismus, který se rodí, roste, vyvíjí se a umírá, na ide. jazycích ukázal binární štěpení ze společného prajazyka.

Nejnámější makrorodina – indoevropské jazyky. Tato makrorodina sdružuje asi 150 jazyků a tvoří ji následující rodiny:

- A. **Jazyky baltské** (litevština, lotyšština, † pruština);
- B. **Jazyky germánské** (norština, dánština, angličtina, † gótština);
- C. **Jazyky keltské** (velština, bretonština, † kornština);
- D. **Jazyky románské** (španělština, italština, portugalština);
- E. **Jazyky italické** († latina, † umberština, † oskičtina) – všechny jazyky větve jsou †;
- F. **Jazyky řecké** (nová řečtina, † stará řečtina, † koiné) – živá pouze řečtina;
- G. **Jazyky albánské** (albánština, † thráčtina, † ilyrština) – živá pouze albánština;
- H. **Arménština**;
- I. **Jazyky indické** (hindština, urdú, † sanskrt);
- J. **Jazyky iránské** (perština, tádžičtina, † avesta);
- K. **Jazyky anatolské** († chetitština, † lýdština, † lykijština) – všechny jazyky větve jsou †;
- L. **Jazyky tocharské** († tocharština A a B) – všechny jazyky větve jsou †;
- M. **Jazyky slovanské**.

V lingvistice rozlišujeme dva způsoby vývoje jazyků. Prvním z nich je štěpení, resp. **jazyková divergence**. Spočívá v tom, že ze společného prajazyka vznikají jazyky další, které jsou pak navzájem příbuzné – mají podobné lexikum, podobné způsoby vyjadřování

gramatických kategorií. Tímto způsobem vznikají nářeční rozdíly, z nářečí pak nové jazyky (viz např. vznik románských jazyků z nářečních variant vulgární latiny). Procesem divergence vznikají **jazykové rodiny**.

Vedle štěpení jazyků hovoříme také o procesu ke štěpení opačnému – o míšení, resp. **jazykové konvergenci**. Míšením se z jazyků nepříbuzných vytvářejí skupiny jazyků, které pak vykazují atributy jazyků příbuzných. Tyto skupiny nazýváme **jazykové svazy** (balkánský jazykový svaz¹, indický jazykový svaz).

Balkánský jazykový svaz se vyznačuje:

- používáním postpozitivního členu, vyvinul se z ukazovacího zájmena (*град × градът*);
- absencí infinitivu (bulharská a makedonská náhrada s *да* + indikativ: *аз пию × да пию*);
- opisné futurum se tvoří od dokonavých i nedokonavých sloves (české *napišu, budu psát ×* bulharskému *ще пиша*);
- vznik analytické deklinace, tzn. zánik koncovek; pády se vyjadřují pomocí prepozice + společného neměnného tvaru jména (bulharské *от майка*);
- vyjadřování posesivních vztahů ve větě se kromě přivlastňovacích zájmen děje také pomocí nepřízvučného tvaru osobního zájmena v dativu, které se klade za substantivum, ke kterému přivlastňujeme (bulharské *багажа ми* ‚mé zavazadlo‘).

Jednotlivé jazykové rodiny si nejsou všechny stejně blízké. V devatenáctém století byla prozkoumána diferenciaci jednotlivých jazykových větví ze společného prajazyka – indoevropštiny – a uvnitř indoevropské makrorodiny byly vyděleny ještě dvě velké skupiny jazyků – **jazyky satemové** a **jazyky kentumové**.

V indoevropském prajazyku rekonstruueme tři druhy velárních konsonantů:

1. labializované $k^w \text{ --- } g^w \text{ --- } gh^w$
2. palatalizované $k' \text{ --- } g' \text{ --- } gh'$
3. prosté $k \text{ --- } g \text{ --- } gh$

V jazycích **kentumových** (rodina řecká, italská, románská, keltská, germánská, tocharská (?) a anatolská(?)) splynuly **prosté** a **palatalizované** veláry ve veláry prosté a za veláry

¹ Patří sem bulharština, makedonština, rumunština, albánština, řečtina a turečtina.

labializované se vytvořily specifické střídnice. Název „kentumové“ je odvozen od latinské číslovky 100 = *centum* [*kentum*].

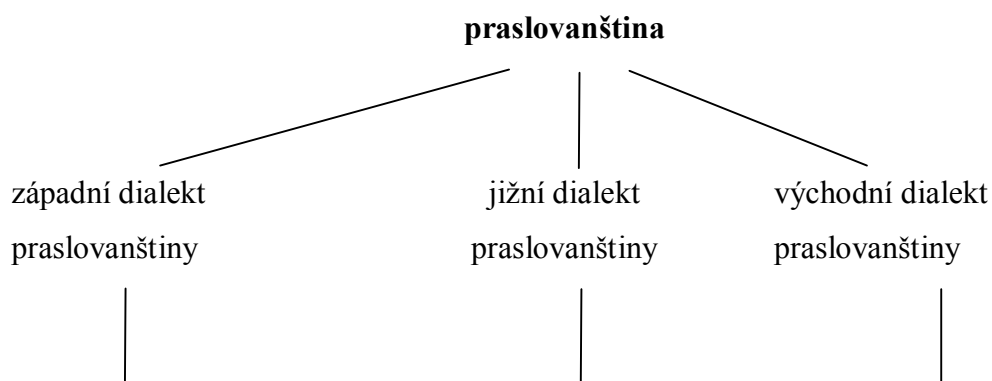
V jazycích **satemových** (rodina indická, iránská, arménská, albánská, baltská a slovanská) splynuly **prosté** a **labializované** veláry ve veláry prosté a za veláry palatalizované se vytvořily specifické střídnice. Název „satemové“ je odvozen od avestské číslovky 100 *satem*.

Příklad na střídnicí za *g^w: z indoevropského slova *g^w*ivū* vzniklo pozdně praslovanské *ž*ivъ*, litevské *gyvas*, staroindické *džīva* × řecké βίος, latinské *vīvus*.

Současná indoeuropeistika nepřikládá tomuto rozčlenění takovou důležitost, jakou jí přikládali mladogramatikové (v průběhu devatenáctého a v první polovině dvacátého století).

KLASIFIKACE SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Slovanské jazyky můžeme klasifikovat stejným diachronním (vývojovým) způsobem, a to podle toho, jak se vyvinuly z jednotlivých dialektů praslovanštiny:

živé jazyky:

čeština	slovinština	ruština
slovenština	chorvatština	ukrajinština
polština	srbština	běloruština
horní lužická srbština	bosenština	
dolní lužická srbština	makedonština	

	bulharština	
	černohorština	
mikrojazyky: ²		
kašubština	bosňáčtina (?)	rusínština (karpatská, jugorusínština)
laština	hradiš'ská chorvatština	

vymřelé jazyky:

dřevanština (jazyk
polabských Slovanů)
pomořská slovinština

umělé jazyky:

staroslověnština

V rámci jednotlivých větví slovanských jazyků by bylo možno ještě vydělovat skupiny několika jazyků se společnými rysy, jimiž se liší od ostatních jazyků své větve. Západoslovanské jazyky bychom mohli rozdělit do tří skupin:

1. česko-slovenská s., do níž patří čeština a slovenština,
2. lužickosrbská s., do níž patří dolní a horní lužická srbština,
3. lechická s., do níž náleží polština, kašubština a dřevanština.

STAROSLOVĚNŠTINA

OBECNÝ ÚVOD

Staroslověnština je nejstarší spisovný slovanský jazyk.

Jedná se o jazyk slovanských literárních památek, které se nám zachovaly v mladších opisech (mladších nejméně o 100–150 let).

² Do této skupiny patří jazyky, které se vyznačují velmi nízkým počtem mluvčích či funkční redukcí (používají se jen v jistých typech komunikace).

Dobře zachovává pozdě praslovanské rysy, a proto je vhodná k srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Nejedná se ovšem o prajazyk!

Do písemnictví byla uvedena jako nástroj misionářské, učitelské a církevně organizačské činnosti **Konstantina Filozofa**, jeho bratra **Metoděje** a jejich literární družiny na Velké Moravě v druhé polovině devátého století.

CÍRKEVNÍ MISIE NA MORAVĚ

Na přelomu 8. a 9. stol. se na území Moravanů počíná šířit křesťanství (misie z franské říše, severní Itálie a Dalmácie).

822 První písemná zmínka o Moravanech v souvislosti s jejich účastí na frankfurtském sněmu.

Kolem roku 830 vznikl v Nitře, na území Pribinově, první křesťanský kostel, který vysvětil salzburský arcibiskup Adalram.

831? křest všech Moravanů – knížete Mojžíra a jemu věrných lidí z rukou pasovského biskupa Reginhara

833 Nitranský kníže Pribina byl z Nitranska vypuzen Mojžírem.

Šíření křesťanské víry od našich západních sousedů postupovalo na Velkou Moravu pomalu, většina území zůstávala pohanská. To sloužilo jako záminka pro franskou říši podřvat suverenitu Velké Moravy.

860? Ve snaze oprostít se od vlivu Franské říše, která jako spojence získala Bulharskou říši, dalšího souseda Velkomoravské říše, obrátil se moravský kníže Rostislav do Říma na papeže Mikuláše I. s žádostí o poskytnutí učitelů křesťanství. Zde mu ovšem nebylo vyhověno.

862 Vyslal Rostislav posly k byzantskému císaři Michalu III. do Cařihradu, hlavního města Byzantské říše, s žádostí o poskytnutí biskupa a učitelů víry znalých slovanského jazyka. Z pověření Michala III. byli na Moravu vysláni dva bratři ze Soluně (Θεσσαλονικη) – Konstantin a Metoděj. Politickou národností byli Řekové, ale slovansky uměli již od mládí, neboť slovanské osady sahaly tenkrát do blízkého okolí města. Narodili se v rodině vysokého úředníka (drugaria) Lva, Metoděj jako nejstarší, Konstantin jako dítě nejmladší. Jejich matka Maria byla pravděpodobně rodilá Slovanka, o slavinitě otce se pochybuje.

Konstantin (826/827–869) patřil k nejvzdělanějším lidem své doby. Studoval zprvu v Soluni, pak v Cařihradě teologii a filosofii, posléze se stal učitelem filosofie na vysoké škole v Cařihradě (odtud přízvisko Filosof).

Metoděj (813–885) měl vynikající nadání pro organizační a diplomatickou práci. Před církevní misí na Velkou Moravu spravoval určité území byzantské říše (pravděpodobně jihozápadní cíp dnešního Bulharska), které bylo osídleno Slovy.

Před velkomoravskou misí podnikli oba bratři svou první církevní misi k Chazarům, turkotatarskému národu, který sídlil v jižním Rusku. (V Životě Konstantinově je této misi věnována zhruba třetina celkového rozsahu.) Nejdůležitějším skutkem, který zde však Konstantin učinil, byl nález domnělých ostatků svatého Klimenta, čtvrtého římského biskupa, který zde zahynul mučednickou smrtí pravděpodobně kolem roku 99 a který byl považován za nástupce svatého Petra. Tyto ostatky bratři transportovali nejprve do Cařihradu, poté na Moravu a do Říma.

Ještě před odchodem z Cařihradu vytvořil Konstantin písmo pro zapisování slovanské řeči (hlaholici) a začal překládat evangeliář (výbor evangelních čtení k bohoslužebným účelům uspořádaný v kalendářním pořadí buď na všechny dny roku /úplný/ nebo na neděle a hlavní svátky /zkrácený/) do slovanštiny.

863 Oba bratři společně se svým doprovodem dorazili na Moravu, kam přinesli list od Michala III. a také ostatky svatého Klimenta. Bohužel Rostislavovi nepřivedli biskupa.

Na Moravě začali oba bratři vyučovat žáky, organizovat církevní život a pokračovali v překládání. Podařilo se jim přeložit celé čtveroevangelium a pokračovali v překládání dalších textů – knih apoštolských, parimejniku (bohoslužebná kniha obsahující texty ze Starého zákona k večerním bohoslužbám) a liturgické texty. Jejich práce však byla stěžována skutečností, že jako prostí kněží nemohli světit další kněze.

866 se vypravili do Říma s žádostí o vysvěcení na biskupy, schválení slovanské liturgie a vysvěcení slovanských knih. Cestou do Říma procházeli Panonií, kde jim Kocel, syn vyhnaného nitranského knížete Pribiny, svěřil ke vzdělávání 50 učedníků a zajistil jim bezpečný průchod zemí.

V Římě se oběma bratřím dostalo okázalého přijetí. Papež Hadrián II. schválil a posvětil slovanské knihy, na počest moravských hostů dal sloužit několik bohoslužeb v staroslověnštině a moravské učedníky dal vysvětit na kněze. V Římě se však zhoršil Konstantinův zdravotní stav, proto zde vstoupil do řeckého kláštera, přijal jméno Kyrillos (Cyril) a 14. února 869 ve věku 42 let zemřel. Je pochován v římském kostele svatého Klimenta.

Metoděj byl nejprve vysvěcen na biskupa, později na arcibiskupa moravsko-panonského a bylo mu povoleno vést bohoslužbu nejprve latinsky a následně staroslověnsky. Po odchodu z Říma se vrátil na Moravu, ve které se mezitím ujal vlády Rostislavův synovec Svatopluk. Zde byl s vědomím Svatopluka zajat, vězněn bavorskými biskupy po dva a půl roku a propuštěn až po intervenci papeže Jana VIII, když pohrozil bavorským biskupům interdikt. (Interdikt /z latinského inter-dicere „zakázat“, česky klatba, znamená zákaz účasti na svátostech a je to druhý nejtěžší církevní trest kanonického práva po exkomunikaci. Po návratu na Moravu Metoděj a jeho spolupracovníci přeložili do staroslověnštiny nomokánon (sborník církevního práva), penitenciál (příručku pro kněze obsahující seznam hříchů a příslušné způsoby pokání) a snad i celý zbytek Bible (kromě knih Makabejských). Podle některých legend od něj přijal křest i český kníže Bořivoj a jeho choť Ludmila.

Metoděj zemřel 6. dubna 885 a byl pohřben „ve velikém chrámu moravském na levé straně v stěně za oltářem svaté Bohorodičky“. Protože nevíme, kde tento chrám byl, nevíme ani, kde je Metodějův hrob. (Ale objevují se různé spekulace, kde to bylo.) Metodějovi žáci byli po jeho smrti z Moravy vypuzeni, někteří odešli do Čech, někteří byli prodáni do otroctví, ze kterého je vykoupil vyslanec byzantského císaře Basilea I. a učinil z nich misionáře Chorvatů. Jiná skupina se dostala k bulharskému caru Borisovi a v Bulharsku vytvořili dvě literární centra – přěslavské a ochridské. Působil zde mj. Metodějův žák Kliment, který se roku 893 stal prvním slovanským biskupem v Bulharsku a za třicet let zdejšího působení vchoval údajně 3500 žáků. Díky tomuto rozkvětu mluvíme o zlatém věku bulharského písemnictví. Z Bulharska se slovanská vzdělanost šířila dále do Ruska a do Srbska.

V přemyslovských Čechách bylo centrum slovanské vzdělanosti v Sázavském klášteře (ve městě Sázava, okres Benešov) založeném Břetislavem I. (spíše než Oldřichem). Klášter byl založen po roce 1032 a proslavil jej zejména jeho první opat, svatý Prokop (asi 975–1053),

pravděpodobný autor Remešského evangeliáře, který sloužil při korunovační přísaze francouzských králů. Ani zde však slovanský jazyk dlouho nevydržel, slovanští mniši byli vypuzeni roku 1097 a na jejich místo přišli mniši latinští.

Slovanská bohoslužba se vrátila do Čech za vlády Karla IV., který v roce 1347 založil na Novém městě pražském klášter Na Slovanech (zvaný Emauzy, dokončený a vysvěcený roku 1372) a povolal do něj slovanské mnichy z Chorvatska z ostrova Pašmanu, tzv. charvátské hlaholáše. Ti s sebou přinesli charvátskou církevní slovanštinu i (hranatou) charvátskou hlaholici.

PŮVOD STAROSLOVĚNŠTINY

O původu staroslověnštiny byly vysloveny různé názory. V současné době mluvíme o třech teoriích o původu staroslověnštiny:

- 1) **Teorie moravská**, která klade za základ staroslověnštiny jazyk moravských Slovanů.
- 2) **Teorie panonská** hledala základ staroslověnštiny v jazyce Pribinovy a Kocelovy Panonie, tedy na území dnešních Slovinců.
- 3) **Teorie bulharsko-makedonská** je uznávána ve slavistice dodnes. Klade základ staroslověnštiny na území okolo Soluně, k dialektům bulharsko-makedonským.

VÝVOJ STAROSLOVĚNŠTINY

- 1) **Prastaroslověnština (soluňská staroslověnština)** – jazyk, do něhož ještě v Byzanci, tj. před cestou na Moravu, přeložil Konstantin evangeliář. Jeho podoba není písemně doložena a můžeme ji pouze rekonstruovat.
- 2) **Staroslověnština moravské redakce (velkomoravská staroslověnština)**. Jedná se o prastaroslověnštinu přinesenou na Velkou Moravu, kde byla přizpůsobena domácímu živému jazyku. Toto vývojové období staroslověnštiny je reprezentováno tzv. **Kyjevskými listy** (zkratka KL nebo Kij), nejstarším dosud známým rukopisem psaným slovansky. Jedná se o 13 stran menšího formátu psaných hlaholicí, jejich obsahem jsou mešní modlitby (zlomek sakramentáře) a tento obsah je přeložen z latiny. V Kyjevských listech jsou důsledně zachovány jery a nosovky, objevují se střídnice *c* a *z* za praslovanské skupiny **tj* (**kt*) a **dj* a proniká zde předpona *vy-* místo jihoslovanské předpony *iz-*.

Velkomoravská staroslověnština se stala základem dalšího vývoje slovanského spisovného jazyka. V prostředí různých jazyků a kultur, kam se dostal po zániku velkomoravského ohniska, se jeho podoba proměňovala, a proto jej nazýváme **staroslověnštinou** dané redakce. Rozlišujeme následující čtyři (event. pět s jednou hypotetickou) redakce staroslověnštiny, ze kterých vznikly redakce další:

a) **Staroslověnština české redakce** je přímo reprezentována jedinou souvislou literární památkou, tzv. **Pražskými zlomky hlaholskými**. Jedná se o překlad řeckých liturgických hymnů. Další dva doklady staroslověnštiny české redakce jsou památky neliterární, a sice **Glosy Jagičovy**, neboli vídeňské, latinkou (primitivním pravopisem) vepsané přípisky do latinského rukopisu Bible a **Glosy Paterovy** neboli svatořehořské (pražské), rovněž latinkou vepsané přípisky do latinského rukopisu Dialogů Řehoře Velikého.

b) **Staroslověnština bulharsko-makedonské redakce**, výborně doložená celou řadou rukopisů z desátého a jedenáctého století. Jedná se o památky:

α) psané hlaholicí, např. **Kodex zografský**, jehož obsahem je čtveroevangelium, **Kodex mariánský**, jehož obsahem je čtveroevangelium, **Kodex Assemanův**, jehož obsahem je evangeliář (výbor evangelií čtení k bohoslužebným účelům uspořádaný v kalendářním pořadí buď na všechny dny roku /úplný/ nebo na neděle a hlavní svátky /zkrácený/) a kalendářní poznámky ke křesťanským svátkům, má 158 listů a jeho předlohou byla řečtina; **Psalterium Sinaiticum (Žaltář Sinajský)**, jehož obsahem je kantika (básnické útvary ze Starého a Nového zákona strukturně podobné žalmům), má 205 listů a jeho předlohou byla řečtina;

β) Památky psané cyrilicí, např. **Savvina kniha**, jejímž obsahem je evangeliář, **Kodex Supraslský** (podle kláštera Suprasl u Białystoku, Polsko, u hranic s Běloruskem), jehož obsahem jsou homilie a životy svatých na měsíc březen, **Eninský apoštol**, jehož obsahem je torzo praxapoštola (bohoslužebná kniha obsahující čtení ze Skutků apoštolských), **Chilanderské listy**, jejichž obsahem je liturgický text.

V těchto památkách se stále zachovávaly a rozlišovaly jery a nosovky, bylo zde *l* epentetické, byla zde střídnice *s* za *ch* při druhé a třetí palatalizaci či zjednodušená skupina *dl*, *tl* na *l*.

c) **Staroslověnština chorvatského redakce**, která je doložena dvěma památkami ze samého konce 11. století. Jedná se o **Hlaholské listy vídeňské** a tzv. **Bašćanska ploča**, nápis na kamenné desce v kostele sv. Lucije v Jurandvoru. Písemnictví této redakce dosáhlo rozkvětu v 12.–15. století, proto se někdy pochybuje, je-li chorvatská redakce odvozena od velkomoravské staroslověnštiny, či je jen pokračováním redakce bulharsko-makedonské.

d) **Staroslověnština panonské redakce**, která byla jako nástroj písemnictví používána v letech 869–873, proto se někdy soudí, že spíše než dcerou byla sestrou velkomoravské staroslověnštiny. Od roku 874 byla v Panonii slovanská bohoslužba zakázána. Panonskou redakci máme doloženou o sto let mladším opisem tzv. **Frizinských zlomků**. Jedná se o pět listů psaných primitivním latinským pravopisem, jejichž motivačním jazykem byla zřejmě stará horní němčina. Část skladby je zřejmě originální.

e) **Staroslověnština polské redakce**, je zcela hypotetická. Předpokládá se v rámci Svatoplukových výbojů na Vislansko a Krakovsko, nemá však jazykovou oporu.

Východiskem dalších fází vývoje nejstaršího slovanského spisovného jazyka byla aktivní ohniska slovanského písemnictví, zejména Čechy a Bulharsko (hypoteticky též Polsko a Chorvatsko). Tato ohniska dala vzniknout následujícím **redakcím církevní slovanštiny**:

1) Staroslověnština české redakce a, pokud existovala, tak i staroslověnština polské redakce se staly základem **církevní slovanštiny polské redakce**. Existence této redakce je nejistá, protože se nedochovaly žádné písemné památky; o vztahu církevní slovanštiny k polskému území máme dva nepřímé důkazy: polskou křesťanskou terminologii a nejstarší polskou píseň Bogurodzica dziewica [boguroďica d'evica], psanou směsí staré polštiny a staré češtiny se staroslověnskými prvky.

2) Staroslověnština bulharsko-makedonské redakce dala vzniknout **církevní slovanštině ruské redakce**. Z Bulharska se staroslověnština dostala do Ruska již v 10. století, plynule zde

přešla do církevní slovanštiny a vydržela tu celý středověk až do novověku (do konce 15. století). Církevní slovanština ruské redakce je doložena množstvím rukopisných památek z přelomu 11. a 12. století. Památky jsou psané vesměs cyrilicí a pro naše potřeby si uvedeme tyto: **Ostromirovo evangelium**, evangeliář zapsaný v letech 1056–1057, **Ruská část „Savviny knihy“**, fragment evangelia spojený s památkou bulharsko-makedonské redakce staroslověnštiny, **Mstislavovo evangelium**, úplný evangeliář pravděpodobně z devadesátých let jedenáctého století. **Byčkovův žaltář** (sbírka žalmů).

3, 4, 5) Staroslověnština bulharsko-makedonské redakce dala vzniknout **církevní slovanštině makedonské redakce, středobulharské redakce a srbské redakce.**

6) Pravděpodobně ze dvou zdrojů, staroslověnštiny bulharsko-makedonské redakce a staroslověnštiny chorvatské redakce, vznikla **církevní slovanština chorvatské redakce**, která svým dosahem však stojí mimo rámec našeho pozorování.